

DEFENSA I IL·LUSTRACIÓ DEL CATALÀ AL SEGLE XVIII *

0. PRESENTACIÓ

Al segle XVIII, es pot constatar un interès creixent per la llengua catalana, tant filològic com pedagògic: d'una banda, defensar i il·lustrar la llengua, i de l'altra fer servir els coneixements del català com a llengua materna per facilitar l'aprenentatge del castellà, el francès i el llatí. Primerament, la defensa del català es dirigí a contradir-ne l'origen llemosí¹ en lloc de l'origen llatí. Després, a finals del segle XVIII, més concretament a partir d'una radicalització del centralisme just abans i durant la primera república i, més encara, durant la fase jacobina de la revolució francesa a França (1793/94)² la defensa i il·lustració del català esdevé més agressiva i formà part d'una protesta contra un conjunt d'arguments discriminatoris que fan del català només un «subdialecte del llatí» i un «patois» sense història i sense sistemàtica ni gramàtica pròpia. Aquesta protesta contra la discriminació del català

1. Sobre la denominació del català i llemosí al segle XVIII i XIX vid. NEU-ALTENHEIMER 1984. A la segona meitat del segle XIX hi havia una protesta contra la sinonímia de «llemosí» i «català» que es propagà encara a la primera fase romàntica de la Renaixença.

2. Vid. sobretot ABBÉ GRÉGOIRE 1794/1974, pàg. 20; classifica el català com a patois: «Nous n'avons plus de provinces, et nous avons encore environ trente patois qui en rappellent les noms (...) le limousin, le provençal, (...) le catalan (...)». Anàlisi d'aquest discurs: SCHLIEBEN-LANGE 1976 i ARACIL 1983, pàgs. 237-260.

es pot qualificar de «protesta contra una ideologia diglòssica».³ A mesura que es desenvolupa una consciència de catalanitat, es manifesta més clarament una voluntat de defensar i il·lustrar el català en discursos, amb diccionaris i amb una gramàtica, amb promptuaris i manuals didàctics.⁴

El tema amb el qual començà la defensa del català i que preocupà tots els filòlegs catalans del segle XVIII, del XIX i fins i tot del segle XX, fou el de la genealogia i història del català com a llengua neollatina. Al segle XVIII, tingué lloc una controvèrsia entre filòlegs occitans i catalans sobre el problema de *quin* idioma fou la llengua mare —el llemosí (o provençal) o el llatí.⁵ Curiosament, diríem avui, la defensa començà amb l'intent de provar l'autonomia del català enfront del provençal. La il·lustració del català té com a objectiu de fer veure el caràcter de llengua amb arguments lingüístics i històrics: el català té una gramàtica, un vocabulari i valors estètics, doncs característiques in- i extrínseques que permeten —segons autors del segle XVIII— de qualificar-la de llengua neollatina com els altres idiomes llatí, francès, castellà, italià.

La relació entre identitat nacional i lingüística, que forma la base de la defensa i il·lustració del català, canvia sota la influència principalment, de dos factors: primer, es comença a fer la diferenciació entre «nació» i «estat»; segon, es fa palès, amb el centralisme borbònic a França i a Espanya (Carles III), un cert centralisme a favor del castellà (en part contra el llatí) en detriment del català.⁶ Sota l'angle d'una nova consciència, per la qual nació i estat formen un conjunt inseparable, el judici d'A. Capmany i de Montpalau sobre el català és d'un interès particular.

A mesura que es desenvolupa una indústria catalana, que s'instaura una política lingüística més centralista, que els atacs contra

3. Vid. LAFONT 1977 i BIERBACH/NEU-ALTENHEIMER 1982.

4. Per a un informe sobre el segle XVIII, vid. MIQUEL I VERGÉS 1938, COMAS 1964, 1967, 1986; per a la lexicografia: COLON/SOBERANAS 1985; sobre l'ortografia: SEGARRA 1985.

5. Anàlisi contrastiva de les tesis diferents quant a les teories d'origen del català: NEU-ALTENHEIMER/SCHLIEBEN-LANGE 1986.

6. Vid. FERRER I GIRONÈS 1985, pàgs. 33-60.

els «patois» —i per tant també contra el català— esdevenen més rigorosos a França, la defensa i il·lustració del català prenen un caràcter més decidit i agressiu. El discurs de F. de Tudó el febrer de 1792 a l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i la polèmica ortogràfica del 1796/7 al «Diario de Barcelona» en són uns bons exemples. Aquesta polèmica conté textos tan xarons com poemes bilingües, reflexions filològico-ortogràfiques (sobre la lletra *x* p.ex).⁷

Però això no vol pas dir que la nova consciència, que podem anomenar «pre-renaixentista»,⁸ es dirigeixi contra el castellà, al contrari: quan es tracta d'elaborar normes (ortogràfiques), el criteri de delimitació contra el castellà per evitar «castellanismes»⁹ no sorgeix. A més a més, la publicació de sainets, poemes bilingües al «Diario de Barcelona» de tipus xaró —encara que sigui amb la intenció¹⁰ de provar la riquesa del català—, deixa entreveure una consciència de diglòssia.¹¹

Per esbossar el procés de la formació d'una consciència lingüística catalana de defensa i il·lustració, haurem de tractar els cinc punts següents:

1. Observacions metodològiques respecte al concepte «defensa i il·lustració del català» i el de la «ideologia diglòssica».
2. Defensa del català com a llengua neollatina i koiné literària a l'Edat Mitjana.
3. Arguments per a la defensa i il·lustració del català.

7. El text de la polèmica es troba dins DíAZ-PLAJA (ed.) 1933. Comentaris: JORBA 1979; MIQUEL I VERGÉS 1938, pàgs. 444 ss.

8. Per a la problemàtica de diferenciar entre «Decadència» i «Renixença» d'una banda i entre diferents fases de l'altra, vid. NEU-ALTENHEIMER 1985, pàgs. 82 ss.

9. «Castellanismes»: és interessant de constatar que el terme i la seva connotació negativa començaren a jugar un paper més important amb els intents de normalitzar el català a finals del segle XIX. Vid. la tesi de MAAS 1980 que no existeix cap política lingüística sense aparell d'estat; el concepte de «castellanisme» sorgeix al mateix moment que s'intenta, amb la creació d'institucions catalanes, d'instaurar una política lingüística catalana.

10. El criteri de la «intenció» dels autors (p. ex. de poesia), el discuteix ARACIL 1979, sobretot pàgs. 54-5.

11. El terme de «consciència» conté tot un programa de sociolingüística en part contra el de l'«actitud». Vid. NEU-ALTENHEIMER 1985, pàgs. 1-49.

4. El judici contra el català (A. de Capmany i de Montpalau).
5. La defensa i il·lustració a finals del segle XVIII.

1. OBSERVACIONS METODOLÒGIQUES RESPECTE AL CONCEPTE
«DEFENSA I IL·LUSTRACIÓ DEL CATALÀ» I EL DE
LA «IDEOLOGIA DIGLÒSSICA»

Cal fer la diferència entre la situació real de diglòssia i el nivell ideològic.

El concepte de diglòssia es refereix a una repartició desigual complementària de funcions lingüístiques. A mesura que es forma una consciència nacional, la situació diglòssica esdevé objecte de reflexions crítiques. A més a més, es fan sentir veus que propugnen la igualtat funcional de la llengua B amb la llengua A.¹²

A França, aquest procés començà al segle XVI, quan un autor com Joachim Du Bellay defensà el francès contra el llatí amb la seva obra *La deffence et illustration de la langue françoise* (Paris 1549). L'autor preconitza el valor del francès, que, segons ell, té totes les qualitats gramaticals, lexicològiques i estètiques per omplir les funcions de la llengua A, literària, culta i estandaritzada. L'autor té, doncs, l'objectiu de provar que la «langue françoise» és al mateix nivell que la llatina, si fos més cultivada i polida.¹³

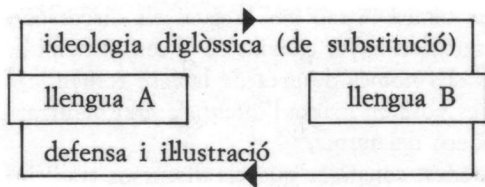
Amb la defensa i il·lustració comença una línia d'argumentació primer per establir la igualtat entre la llengua A i B, després per establir una jerarquia entre aquestes llengües —línia que culmina al segle XVIII amb l'intent de provar la «universalitat» i superioritat del francès en relació amb d'altres llengües. Al mateix temps, la classificació va fins als «patois» situats al nivell més baix. Aquesta ideologia diglòssica serví de base per a una política lingüística centralitzadora durant el temps de les repúbliques, sobretot durant la primera (1793-1804) i tercera (1875-1940).

12. Vid. VALLVERDÚ 1980, pàgs. 42-56.

13. DU BELLAY 1549/1904, chapitre III, pàgs. 66-74.

A nivell ideològic, la imposició preconitzada de la llengua A amb la finalitat de fer desaparèixer els anomenats «patois» es justifica per una sèrie d'arguments que neguen als «patois» l'aptitud de complir les funcions de la llengua A.

El conjunt d'arguments per a provar la inferioritat dels «patois» es podria qualificar des d'un punt de vista sociolingüístic «d'ideologia diglòssica»,¹⁴ mentre que, al revés, la protesta contra la ideologia diglòssica provinent de representants de la llengua B comporta la intenció d'almenys atribuir a la llengua B unes determinades funcions de la llengua A. L'aspecte sociolingüístic, el podríem esquematitzar de la manera següent:

Per evitar, des del principi, un possible malentès, cal fer una observació potser important: el terme d'«ideologia diglòssica» té una relació directa, quasi dialèctica, amb la defensa i il·lustració. Es refereix a la consciència lingüística d'autors que se senten atacats. Per donar-ne un exemple: autors occitans, per provar la superioritat de l'occità (provençal), pretenen que el provençal era la mare de les llengües romàniques. El català seria, doncs, només un subdialecte del llatí.¹⁵ Si aquesta suposició no era, forçosament, per ella mateixa un argument de la ideologia diglòssica, sí que ho era per als autors catalans.

Hi havia també protestes contra qualsevol intent de degradar una llengua amb arguments intrínsecs («manca de qualitats d'una llengua culta») o extrínsecs («geogràficament limitat, només par-

14. Per al terme de «substitució», vid. NINYOLES ³1982, pàgs. 31-35.

15. Per al català, subdialecte del llatí i dialecte del llemosí; vid. NEU-ALTENHEIMER/SCHLIEBEN-LANGE 1986, pàg. 198.

lat» etc.) que podem anomenar «protesta contra la ideologia diglòssica» per provar el seu caràcter de llengua, per defensar-la i il·lustrar-la. Aquesta protesta no implica forçosament que es vulgui canviar la situació real diglòssica, ben al contrari: el castellà fou incontestablement la llengua A.¹⁶

Els arguments per a contradir la ideologia diglòssica i la política lingüística centralitzadora són retòrics en un doble sentit: són estereotipats i tradicionals d'una banda. De l'altra, provenen de la retòrica antiga, per la qual un discurs ha de correspondre a criteris lògics, estètics i formals per a poder convèncer. Aquests criteris d'elegància, d'harmonia, d'estructura (sintàctica p.ex.) resorgeixen d'una manera repetitiva¹⁷ a la tradició de la defensa i il·lustració. És també la raó per la qual els discursos d'elogi sobre el català no semblen haver canviat en el seu principi del segle XVIII al segle XIX.¹⁸ És només després de la fase romàntica de la Renaixença¹⁹ que es posà en marxa l'intent de «normalitzar» el català en el sentit modern del terme.²⁰

Es pot, doncs, constatar que els discursos tradicionals per contradir la ideologia diglòssica no es refereixen (únicament) a la realitat lingüística. Són l'expressió d'una consciència diglòssica en el sentit que tenen un caràcter purament retòric, defensiu. S'adrecen als estrangers o tenen objectius didàctics per justificar un diccionari, una apologia, etc.²¹ És només al segle XIX, amb el catalanis-

16. La situació real de diglòssia al segle XVIII la descriu VALLVERDÚ⁵1984: «Es generalitza, doncs, un bilingüisme diglòssic que, per raó de la distribució de funcions socials atribuïdes a les llengües en conflicte afavoreix cada vegada més el castellà com a llengua A i redueix el català a llengua B, precipitant-ne, a més, el procés dialectitzador» (pàg. 137).

17. NEU-ALTENHEIMER 1985, pàgs. 306-317.

18. Aquests criteris resorgeixen en la concepció de la «llengua materna» i «llengua mare» durant la fase romàntica de la Renaixença.

19. Vid. BRUNN 1978, pàgs. 294 ss.

20. Per al concepte de «normalització», vid. VALLVERDÚ 1980, pàgs. 68-83.

21. Dos arguments apareixen sempre al segle XVIII per justificar l'aparició d'una obra:

- l'argument didàctic per a l'ensenyament del català, castellà, llatí;
- la necessitat per als estrangers de tenir obres lingüístiques sobre el català i el castellà (vid. Ullastra, Rexach, etc.).

me polític, amb la creació d'organitzacions i d'institucions catalanes, que s'intentà superar la situació real de diglòssia.

Un dels arguments més estereotipats i repetitius del segle XVIII (i de la primera meitat del segle XIX) és l'afirmació que el català es una llengua derivada del llatí i la koiné literària a l'Edat Mitjana, anomenada el «llemosí».

2. DEFENSA DEL CATALÀ COM A LLENGUA NEO LLATINA I KOINÉ LITERÀRIA A L'EDAT MITJANA

Durant tot el segle XVIII els filòlegs catalans intentaren de provar el valor del català com a llengua de cultura, promulgada a partir de la reunió dels comtes de Barcelona i que, segons aquests estudiosos, fou introduïda i prou divulgada a Provença. De fet, això es produí gràcies al casament de Ramon Berenguer III amb Dolça de Provença el 1112. A més a més, llur intenció era de qualificar el català com a llengua directament derivada del llatí com les altres llengües romàniques.

Amb aquesta doble argumentació històrica i lingüística, els autors catalans donaren suport a les posicions de Bastero exposades a la seva *Crusca Provenzale* del 1724 contradient al mateix temps unes teories d'autors occitans.²² Per a Bastero, el català i el provençal foren idèntics, perquè el català imposà el seu caràcter al «provençal», és a dir, a la koiné literària dels trobadors, anomenada també el «llemosí» ja a partir del segle XIII (Vidal de Bezalú segle XIII/1878): Bastero propagà, doncs, la identitat del provençal i del català. A més a més, nega la superioritat genealògica del provençal.

Segons certs autors occitans, el provençal seria no solament la koiné trobadoresca, sinó també l'única llengua romànica idèntica amb l'anomenada «langue romane»; aquesta «langue romane» juga, segons els mateixos autors, un paper genealògic important com a mare de les llengües llatines. Els autors occitans estableixen

22. Papon, Bouche, Achard, p. ex.

una jerarquia entre el provençal i el català, mentre que Bastero protesta contra la degradació del català. Segons ell, la llengua romana es conservà només a Catalunya i arribà a Provença gràcies a la unió dels dos comtats.

A Catalunya, podem constatar en general, que es promulgaren i s'afirmaren les tesis de Bastero també dins el marc de l'«Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona». El Marquès de Lleó, p.ex., recull les teories de Bastero (i de Ullastra, autor de la primera gramàtica inèdita del 1743, publicada només el 1980 per M. Anguera) en l'«Apéndice del lenguaje romano vulgar» al final de les seves *Observaciones sobre los principios elementales de la historia* publicat a les «Memorias de la Academia de Buenas Letras de Barcelona», Vol. I, 1756. Al seu capítol sobre el segle XI fins a la meitat del segle XIII, el Marquès de Lleó diu el següent per defensar l'origen català del llemosí o provençal:

«Esta época levantó la gloria de nuestros Condes no menos en los acrecentamientos de las letras que de las armas. El Conde Ramón Berenguér Tercéro de Barcelóna, y Priméro de Provenza, se aplicó con especialidad à la Cultúra del nativo idioma comunicando después sus nuevos adornos al Provenzal» (pàgs. 585-6).

«Provenzal (...) Baxo este nombre fue generalmente conocido, no obstante de corresponder-le con mas propiedad el de Cathalàn, aunque substancialmente era el mismo... Y para total evidéncia de que era la lengua Cathalàna en la que escribieron los primerós Poetas de aquella Corte...» (pàg. 589).

A la darrerria del segle XVIII, la defensa del català com a llengua genealògicament igual amb l'occità esdevé més enèrgica. La protesta d'autors catalans s'adreça no solament contra la jerarquització entre llemosí i català, sinó també contra la degradació del català a un «patois». L'argument genealògic i històric perd el seu caràcter de pertànyer a un debat purament filològic d'especialistes. Rep una dimensió més actual i política. Així, F. de Tudó contradiu en el seu discurs ja esmentat a l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, el 1792, les crítiques de fer un diccionari català-castellà-llatí amb aquestes paraules:

«...que, olvidando el carácter y progresos de él (del idioma catalán), le han reputado con el mayor desprecio, como guirigay, o por mejor decir, un conjunto de voces mal enlazados, sin principio ni reglas de que constan los demás (...).

Me lleno de horror y de vergüenza al oír semejantes dicterios, cuando es notoria la legitimidad de nuestra lengua de la madre común, la latina (...)» (pàgs. 46-7).

L'argument històric serveix, doncs, per contradir la degradació del català a un «patois». És interessant de llegir que F. de Tudó afirma la identitat del català amb el llemosí i la igualtat de *status* entre català i castellà. Sembla que es comença a manifestar un cert intent d'oposar el català al castellà:

«...y si anduviesen más adelante, no sólo hallarían esta unión con la lengua lemosina, sino con el castellano, en cuyo caso no sé qué salida podrían dar a tan temeraria oposición, a menos que declarásemos por iguales a todas» (pàg. 48).

No és pas sorprenent que sigui el mateix autor que vol posar en marxa una defensa i il·lustració del català amb les paraules següents:

«Éste es un pequeño bosquejo de la calamitosa situación en que hallé a nuestra lengua, luchando con un poderoso ejército de enemigos, y, en su consecuencia, apliqué todas mis pequeñas fuerzas para *defenderla*, procurando, con la mayor energía, *manifestar* al mundo *la grandeza* de ella, emparentada con las principales vivas de Europa, que hoy como más pujantes florecen con particular estudio de todos los literatos» (pàg. 50).

3. ARGUMENTS PER LA DEFENSA I IL·LUSTRACIÓ DEL CATALÀ COM A LLENGUA

Durant tot el segle XVIII, filòlegs catalans no es cansaren de repetir el caràcter del català com a llengua neollatina pròpia. Segons ells, el català té un sistema de signes, és a dir un vocabulari suficient, una gramàtica completa i les qualitats necessàries per a

ésser una llengua. La defensa i il·lustració es dirigeix contra qual·sevol intent de menysprear el català. Sembla —i això s'ha de confirmar amb un estudi més exhaustiu dels documents— que els filòlegs catalans tot al llarg del segle XVIII, fins a la fase més radical de la Revolució Francesa, hagin volgut defensar el caràcter del català com a llengua pròpia, comparable amb d'altres llengües quant a la seva perfecció —tal com ho expressà un autor català, segons Prats (1974), Agustí Eura, segons Casacuberta (1925) A. de Bastero, al seu manuscrit (publicat el 1925 per Casacuberta) *Controvèrsia sobre la perfecció de la llengua catalana*, de principis del segle XVIII.

L'autor subratlla que el català no és pas una llengua «aspra, escabrosa i curta», sinó «elegant, dolça i fecunda» (pàg. 483). A més a més, distingeix entre dos tipus de perfecció: una perfecció de la llengua mateixa —«perfecció intrínseca i essencial»— i la seva difusió socio-geogràfica —«perfecció extrínseca i accidental» (pàg. 476):²³

«La perfecció d'un idioma és de dues maneres. Una *intrínseca i essencial*: quant és la quantitat dimensiva, ço és, la còpia i fecunditat de vocables, i les qualitats intrínseques, quant és la propietat i proporció de les veus amb sos significats, la delicadesa i primor de la pronunciació. E l'altra és extrínseca i accidental, qual és la quantitat o extensió local de l'Idioma, la noblesa o antigüetat de l'origen, la matèria *circa qua* més s'ha usat» (pàg. 476).

L'autor d'aquest manuscrit posa en relleu la riquesa lexical (quantitat), de la llengua catalana, el seu valor estètic (qualitat), l'origen llatí, i, com l'argument més important, la seva superioritat respecte a l'art de la poesia, on es desplega plenament el caràcter de la llengua:

23. Per als valors intrínsecs i extrínsecs d'una llengua, vid. la nota 25 de JORBA 1979, pàg. 34 sobre la constatació de la UNESCO 1953 que no existeix cap valor que pugui qualificar una llengua com a superior a una altra. Com a contesta a aquesta nota, s'hauria de subratllar que es tracta d'arguments ideològics per a valoritzar una llengua enfront d'altres llengües.

«(...) la Llengua Catalana (és) més acomodada no sols que la italiana i llatina, sinó també més que la castellana, perquè té més diccion que aquelles en les quals lo accent cau en la última síl·laba» (pàg. 483).

El ritme, el valor estètic, el caràcter, és a dir el seu «geni»²⁴ li permet de situar-la almenys al mateix nivell o a un nivell superior que d'altres llengües romàniques. Hi podem veure clarament la influència de la retòrica i de l'eloqüència.²⁵

La intenció de l'autor és molt clara: vol provar que la perfecció del català quant a la riquesa del seu vocabulari, de les seves qualitats i de la seva història permet de qualificar-la de «llengua». El fet que tingui més termes monosíl·labs que d'altres no la pot desqualificar, al contrari:

«(...) tots los intelligents procuren fer breu lo signe o expressió de les coses» (pàg. 478).

Pel que fa a la riquesa lexical d'una llengua, existeix una capacitat d'adaptar-se al desenvolupament de la nació (argument extrínsec). Amb la riquesa d'una nació ve la riquesa lexical. No és pas sorprenent de trobar aquesta argumentació a finals del segle XVIII com a conseqüència d'una certa industrialització a Catalunya. F. de Tudó explica, al seu discurs del 1792, que l'adopció d'un vocabulari d'altres llengües és més bé un signe de riquesa i de capacitat d'assimilació que no pas una manca d'originalitat:

«(...) estamos enlazados con las potencias cultas; y esta misma causa nos obliga a usar alguna vez de sus voces, no por la necesidad del idioma, sino para adaptar sus inventos en todo género de artefactos...» (pàg. 49).

El 1743, Pere Màrtir Anglès vol demostrar en el seu tractat d'ortografia i d'ortologia

24. Sobre el «geni» d'una llengua, vid. els articles de CHRISTMANN 1976, 1977, sobre la noció de «génie de la langue» a França.

25. La tradició de l'eloqüència és decisiva per al concepte del «geni» d'una llengua. Vid. NEU-ALTENHEIMER 1986.

«(...) que la lengua Catalana no es bárbara (como algunos lo piensan) sino una lengua mui regular y mui conforme a su madre, la latina, con la qual se puede hablar bien y eloqüentemente, assí como en qualquiera otra lengua, sin que le falten los términos, pues los tiene para decir y expresar qualquiera cosa (...)» (pàgs. 422-23).²⁶

El 1749, Baldiri Rexach fa un elogi del català a les seves *Instruccions per la Ensenyansa de Minyons* en general i del sistema verbal més particularment:

«(...) me apar, que la llengua catalana té un gran avans, o una gran excellència sobre les demés».²⁷

Aquest tipus d'argumentació és present durant tot el segle XVIII i es refereix als punts següents:

1. Arguments intrínsecs:
 - la riquesa del vocabulari
 - els valors estètics (harmonia, elegància, etc.)
 - la complexitat de la gramàtica
2. Arguments extrínsecs:
 - la relació entre nació i llengua
 - la importància històrica com a llengua de les corts.

Aquesta defensa i il·lustració la trobem també al segle XIX durant la Renaixença (o Pre-Renaixença), p.ex. a la gramàtica d'en Ballot² (1813). L'autor destaca amb el seu títol «apologia» la intenció de defensar i il·lustrar el català, alludint a l'obra d'Ignasi Ferreres de finals del segle XVIII, intitulada *Apologia de l'idioma català vindicant-lo de les impostures d'alguns estrangers que lo acusen d'aspre, incult i escàs*.²⁸

A més de provar que el català és una llengua pròpia, derivada del llatí, Ballot² (1843) tracta també de manifestar amb la seva gramàtica el seu caràcter de llengua:

26. Citació segons COLON/SOBERANAS 1985, pàg. 115.

27. Citació segons MIQUEL I VERGÉS 1938, pàg. 274.

28. MIQUEL I VERGÉS 1938, pàgs. 269-70.

«Així, donchs, manifestaré dos cosas: la primera es lo origen y descendencia de dita llengua, y la segona, que està subjecta, com altras, á las reglas del art (...) No es, donchs, la llengua catalana una gerga ó un dialéctich obscur, voluntari y difícil de enténdrer, com falsament pensan alguns, sino propia y verdadera llengua, puix consta de totes las parts de que déu constar una llengua... y de totes las veus ab que cada nació expressa sos conceptos» (pàg. XVIII).

A més a més, Ballot i Torres atribueix al català, per provar la seva dignitat com a llengua, qualitats estètiques, p.ex. «suavitat, dulçura, agudesa, gracia, varietat i abundancia» (pàg. 270). Aquests arguments estètics no tenen res de nou. Ja pertanyen, com ho hem vist, al saber estereotipat del segle XVIII per definir una llengua encara que segurament Ballot és el primer filòleg que contradí per igual tots els elements més importants de la ideologia diglòssica:

1. Dedicava un capítol a l'origen llatí del català.

2. En la seva gramàtica presenta el sistema de regles del català per contradir la qualificació discriminatòria de «patois».

3. Contra la limitació del català a l'ús oral objecta que la llengua catalana és adequada per a totes les funcions de comunicació escrites i orals en tots els camps (medicina, jurisprudència, economia, política) de la vida pública.

4. La declaració que el català és mort,⁹⁹ la contraataca amb una «Crida» a tots els catalans.

Amb la mateixa intenció de provar que el català és una llengua «sensilla, clara, concisa, precisa, exacta, enèrgica, numerosa y fluída» es publicà un «diccionari català-castellà-llatí-francès-italià» per una SOCIETAT DE CATALANS el 1839.

Ja quasi a finals d'aquesta tradició de defensa i il·lustració del català s'hi afegeix també l'article intítulat *Llengua catalana. Sa apologia*, publicat al primer número de la revista «Lo Verdader Català» del 1843. L'autor (es coneixen només les inicials M.R.B.) desplaça el valor històric, afectiu i estètic del català. Contra la pre-

29. La constatació que el català no és pas una llengua morta forma part de la defensa i il·lustració del català, sobretot per contradir el judici de CAPMANY I DE MONTPALAU 1779. Per a les tendències universalistes a Espanya (p. ex. Sarmiento), vid. LÁZARO CARRETER 1949, pàg. 114.

tesa assimilació al «patois», que, per definició, està limitat a l'ús oral d'una província, fa constar l'esplendor del català com a llengua escrita i culta a l'Edat Mitjana i elogia la seva «riquesa, harmonia i energia» (pàg. 36) defensant-la de les crítiques que reiteradament tenen com objectiu la seva assimilació al «patois».

L'interessant d'aquesta línia d'argumentació al segle XVIII i a la primera meitat del segle XIX és el fet que els autors hagin volgut demostrar que el català és una llengua derivada del llatí i desenvolupada com el llatí, castellà, francès i italià sense dirigir-se contra el castellà més particularment. En termes de sociolingüística podem dir que aquesta argumentació representa una protesta contra la ideologia diglòssica al nivell retòric. Però al mateix temps sembla expressar també una consciència diglòssica, defensiva, que encara no s'adreça contra el castellà.

El que ens interessa és d'esbrinar a partir de quan aquesta defensa es dirigeix més específicament contra el castellà. A partir de quan es començà d'oposar el català i el castellà?

4. EL JUDICI CONTRA EL CATALÀ (A. CAPMANY I DE MONTPALAU)

L'autor que oposà el català i el castellà fou Antoni de Capmany i de Montpalau amb el seu judici molt conegut del 1779 al seu «Apendice de las Memorias...» (Capmany i de Montpalau 1779).

Allegant la traducció de documents catalans del segle XV (del rei Martí) al castellà, Capmany explica que

«...la lengua Catalana... es ya antiquada en el mayor número de los vocablos, y por otra parte sería inutil copiarla en un idioma antiguo provincial, muerto hoy para la Republica de las letras, y desconocido del resto de Europa; nos ha parecido mas propio trasladar este precioso monumento, que pocos léen y mucho menos entienden, vertiéndola en lengua castellana para universal inteligencia de los lectores» (pàgs. 54-55).

Capmany justifica la traducció al castellà amb els arguments següents:

- el català està més limitat geogràficament —un «idioma antiguo provincial»— que la llengua castellana, que seria més universal;
- el seu ús com a llengua escrita està antiquat.

Els termes «idioma provincial» i «llengua» fan referència a la diferenciació que trobem al pensament dels «grammairiens-philosophes»³⁰ a França. Mentre que el concepte de «llengua» està lligat amb la idea de la «universalitat»,³¹ el d'«idioma» és més sinònim de «dialecte». Una llengua implica, doncs, una difusió més important d'una banda i un grau de perfecció més important de l'altra banda. Els «patois» són limitats geogràficament; com que el seu ús és únicament oral, no tenen ni gramàtica fixa ni un vocabulari estandarditzat, els manca també estètica.

Aquesta visió de «llengua», «idioma» i «patois», la trobem clarament definida a l'article «langue» de Beauzée (1751-1780), que escriu el que següeix:

«si une *langue* est parlée par une nation composée de plusieurs peuples égaux & indépendants les uns des autres (...), avec l'usage général des mêmes mots & de la même syntaxe, chaque peuple peut avoir des usages propres sur la prononciation ou sur les terminaisons des mêmes mots: ces usages subalternes, également légitimes, constituent les dialectes de la *langue* nationale. Si, comme les Romains autrefois, & comme les François aujourd'hui, la nation est une par rapport au gouvernement, il ne peut y avoir dans la manière de parler qu'un usage légitime; tous autre qui s'en écarte dans la prononciation, dans les terminaisons, dans la syntaxe, ou en quelque façon que ce puisse être, ne fait ni une *langue* à part, ni une dialecte de la langue nationale; c'est un *patois* abandonné à la populace des provinces, & chaque province a le sien. (...) Si, dans la totalité des usages de la voix, propres à une nation, on ne considère que l'expression & la communication des pensées, d'après les vues de l'esprit les plus universelles & les plus communes à tous les hommes, le nom de *langue* exprime parfaitement cette idée générale. Mais si l'on prétend encore envisager les vues particulières à cette nation, & les tours singuliers qu'elles occasionnent nécessairement dans son élocution, le terme d'*idiome* est

30. Vid. RICKEN 1978.

31. Vid. SCHERFER 1983, pàgs. 249-50 i MONREAL-WICKERT 1977.

alors celui qui convient le mieux à l'expression de cette idée moins générale & plus restreinte» (pàgs. 548-9).

Ès clar que el judici d'en Capmany contra el català i a favor del castellà està influenciat per la concepció francesa, coneguda a Espanya i a Catalunya als cercles dels afrancesats, als quals pertany també en Capmany.³²

Quines són, segons la filosofia francesa, les característiques d'una llengua enfront d'un idioma i d'un patois?

Els criteris són molt clars:

El concepte de llengua està lligat d'una banda a l'existència d'una nació i d'un estat centralitzat, i de l'altre al prestigi universal. Perquè una parla assoleixi la categoria de llengua, Beauzée li exigeix l'existència d'una nació i d'un estat, diferenciant així molt clarament una llengua nacional d'un idioma i d'un patois, ja que en la seva opinió el patois té unes estructures tan febles que, fins i tot, a la curta posen en qüestió la seva supervivència.³³

La distinció entre llengua, idioma i «patois», que ja pertany al saber comú a partir del darrer terç del segle XVIII, la fa també A. Capmany. Per tant, no nega que el català hagi estat una llengua de prestigi mentre hi ha hagut un imperi.³⁴ El seu judici mostra el concepte francès de nació en el sentit de nació-estat que hauria de tenir una sola llengua. Amb Capmany, es difongué potser d'una manera indirecta un nou concepte de llengua d'una nació-estat.

Però, de fet, encara al primer terç del segle XVIII autors catalans utilitzaven la paraula «nació catalana» en un sentit tradicional de «natius». Rexach (1749) parla de la «nació catalana»;³⁵ Ullastra (1743/1980), de la «Nació i Pàtria» (pàg. 3); Tudó (1792; 1963-1968), de «nuestra nación» (pàg. 49) —per esmentar només uns quants exemples.

La concepció francesa de la nació-estat s'imposà d'una manera

32. Vid. GIRALT I RAVENTÓS 1965, pàgs. 54-62.

33. Vid. SCHERFER 1983, pàg. 250 ss.

34. CAPMANY I DE MONTPALAU 1779, pàg. 35.

35. MIQUEL I VERGÉS 1938, pàg. 273.

marc d'aquesta institució que F. de Tudó pronuncià, el dia 8 de febrer del 1792, el seu discurs en favor d'una actitud més ofensiva per defensar el català com a llengua i manifestar la seva «grandeza». Cal tenir també en compte els intents de l'Acadèmia d'elaborar un diccionari a partir del de la Real Academia Española.³⁹ Finalment, es publicà el «Diccionario catalán-castellano-latino» d'Esteve, Bellvitges i Juglà (1803-1805) a Barcelona.

Aquest discurs ja deixa veure un cert intent de fer reviure el català que es pot qualificar de «pre-renaixentista»? O representa més una afirmació retòrica amb les paraules de moda durant el darrer terç del segle XVIII? Sembla que hi hagin els dos elements al seu discurs: d'una banda una posició més agressiva i polèmica,⁴⁰ d'altra banda, arguments ja coneguts com el de la riquesa lexical, la seva història, la seva grandesa com a llengua de Corts i lleis, etc.

Una explicació del to polèmic podria ésser el fet que el tema de la política lingüística contra els «patois» esdevinguí més urgent. Primer, s'afavorí, durant la fase moderada de la «Constituyente» (1791-2), una pràctica de traduccions per fer conèixer els documents més importants a tots els departaments. Es van crear despatxos especialitzats per fer traduccions del francès a l'idioma regional,⁴¹ p.ex. el d'un cert senyor Dugas, encarregat de traduccions als departaments de parla occitana. Però l'experiència fou dolenta: les traduccions eren molt cares, mal fetes, etc. Sorgiren reivindicacions més centralistes contra els «patois». Els jacobins i els seus clubs començaren a tenir més influència, de manera que hi havia un ambient hostil als «patois» ja abans de la fase radical-centralista de la «terreur» de Robespierre (1793-4). Potser F. de Tudó ha reaccionat contra tendències radicals existents ja a la «Convention».

Indubtablement, F. de Tudó vol contribuir a l'elaboració d'un nou diccionari conforme a la importància que té una Catalunya més rica i industrialitzada. Però cal assenyalar encara un altre as-

39. COLON/SOBERANAS 1985, pàg. 144 ss.

40. COMAS 1963-1968, pàg. 37.

41. SCHLIEBEN-LANGE 1979 i 1987.

quasi vital sota l'ocupació francesa, quan Ballot i Torres (² 1813) redactà la seva *Apologia*... Cal tenir en compte també la posició del català com a llengua cooficial del «Govern de Catalunya» durant la vigència del qual es publicà el «Diari del Govern de Catalunya y de Barcelona» bilingüe català-francès.³⁶ Ballot fa una clara diferència entre la «llengua de la nació», que és la castellana i la «llengua nativa», que és la de Catalunya:

«Mes primerament una cosa apar que no pot passarse en silenci, y es que algú dirà: ¿per a qué voler cultivar la llengua cathalana, si la de tota la nació es la castellana...?» (pàg. XIII).

El fet que plantegi aquesta qüestió ja indica una nova consciència d'estat-nació.

5. LA DEFENSA I IL·LUSTRACIÓ A FINALS DEL SEGLE XVIII

Quina reacció provoca en Capmany amb el seu judici? La defensa i il·lustració del català que existeix durant tot el segle XVIII canvia d'intenció o d'argumentació?

Sense poder donar una contesta definitiva, cal destacar unes quantes tendències que s'adrecen contra el català, tendències a les quals autors catalans respongueren d'una manera estereotipada:

- la ideologia francesa d'estat-nació i de centralisme;
- la política reformadora i centralitzadora de Carles III a Espanya. Exemple: La Pragmàtica de Carles III, que instaura que l'ensenyament es fes obligatòriament en castellà.³⁷ Una certa promoció del castellà representen també les reformes universitàries.

Amb l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona³⁸ existeix una institució que es dedica als estudis històrico-lingüístics. És dins el

36. Vid. AMADE 1924, pàgs. 137-8 y 292 ss.

37. Vid. COMAS 1963-1968, pàg. 42.

38. Vid. COMAS 1964, pàg. 94 ss.

pecte situat al nivell ideològic quan es tracta de jutjar fins a quin punt el discurs d'en Tudó marca una nova tendència (pre-renaixentista). És el resultat d'una certa teoria del desenvolupament de les llengües i literatures. Segons aquesta teoria, llengua i literatura no es desenvolupen linealment, sinó ondulatòriament:⁴² a una fase de renaixement i d'esplendor segueix una de decadència i viceversa. Autors espanyols del segle XVIII a Espanya estaven convençuts de l'estat «decadent» del castellà.⁴³ A aquesta autoconsciència de decadència correspon el programa de «polir i perfeccionar» la llengua. És de suposar que autors catalans també estaven influenciats per aquesta teoria quan reivindicaren de perfeccionar i de polir la llengua catalana. És de suposar que el programa de «perfecció» correspon més o també a una visió ideològica del català que no pas a la necessitat real d'estandarditzar el català. És només en el moment que el català fou atacat per una política d'orientació centralitzadora que sorgeix més urgentment la necessitat real de «defensa i il·lustració», com en el discurs d'en F. de Tudó.

Quatre anys més tard, el 1796, tingué lloc una polèmica sobre qüestions ortogràfiques del català publicada al «Diario de Barcelona». Els autors (e.a. Ballot, etc.), que se serveixen de pseudònims (Taboll, Mossèn Poruc, etc.), discuteixen sobre problemes de l'ortografia catalana, sobre la lletra «x» p.ex.,⁴⁴ amb arguments científics; d'altra banda, els poemes (en part bi- i trilingües), les converses, cartes, etc. s'insereixen dins el marc d'una literatura humorística «xarona» que existia també al segle XVII (p.ex. el «Rector de Vallfogona», V. Garcia) i que trobem també durant la Renaixença.⁴⁵ Aquest tipus és un indicatiu típic pel fet que la llengua catalana es troba en situació real de diglòssia, perquè està limitada a una funció de xaronisme.

Pel que fa a la polèmica ortogràfica del 1796-7, la consciència diglòssica es manifesta d'una manera més decidida i directa en els judicis que trobem en els textos i en les referències que són, segons

42. SCHLIEBEN-LANGE 1983, pàg. 477 i BAHNER 1956, pàg. 48.

43. Vid. FRIES 1984, pàgs. 39-44.

44. Vid. MARCET I SALOM (ed.) 1980.

45. CARMONA 1967.

Jorba 1979, de tipus restrictiu en favor del castellà (pàg. 28). Però al nivell retòric s'afirma també que la llengua catalana no és ni «patois» ni «gerigonza» (Jorba 1979, pàg. 31). Aquesta polèmica conté, doncs, textos d'autors que protesten contra qualsevol discriminació del català. Però aquesta protesta no significa encara que existeixi també la voluntat de diferenciar clarament el català del castellà. Al contrari: l'efecte humorístic ve de la barreja del català i del castellà, a vegades amb mots llatins.

Seria interessant de fer un estudi detallat sobre la qüestió, si aquests poemes juguen amb els valors intrínsecs del català (com el monosíl·labisme p.ex.) o amb diferents estils per a fer veure la riquesa del català, la seva capacitat d'assimilació.

Cent anys més tard, a la «Tramontana», es publiquen poemes xarons que criticaren l'ús ridícul de burgesos nou-rics catalans quan es volen castellanitzar. Exemple:

«—¡Hola! cap' hont va, don Pere?
 —¡A passejá un xic, don Joan (...)
 —Va vosté á dar un passeyo per distreure 'ls *mal-de caps* que á un hom' sempre l'*agobian* y s'*encuentra* á cada pas un obrer que lo seu *traje* y ab un bon *puro* fumant, derrotxant á *troche* y *noche* lo fan quedarlo parat, *pues* no' ls empeta la base qualsevulga senyorás» (CANDOR SALAME, 1891, pàg. 4).

Sembla que la intenció dels autors de la polèmica de 1796-7 encara no hagi tingut l'aspecte crític de ridiculitzar burgesos catalans.

Sembla també que la noció del «castellanisme» o una voluntat de delimitar clarament el castellà del català encara no hagi existit. A la gramàtica d'en Ballot (² 1813), un dels autors de la polèmica, tampoc trobem aquesta intenció, al contrari: elogia un autor de la decadència com el celebrat Vicent Garcia (pàg. VII). Contra la idealització d'autors de la «decadència» polemitzaren renaixentistes com en V. Balaguer i sobretot A. de Bofarull i de Brocà (1864) quan escriu:

«(...) la verdad es que las poesías conocidas del rector de Vallfonga revelan ó poco conocimiento de la lengua, tocante á su pureza, ó la probabilidad de haberse contaminado el autor catalan con la influencia castellana...» (pàg. 33).

Amb la Renaixença a la segona meitat del segle XIX, la defensa del català perd el seu caràcter defensiu i esdevé ofensiva en el sentit que les afirmacions retòriques de la Pre-renaixença son aplicades a l'elaboració de normes gramaticals del català. La «puresa» i autenticitat del català passa al primer pla.

A partir de quan s'acaba la tradició de la defensa i il·lustració del català? És difícil d'indicar un esdeveniment que hagi produït una clara ruptura. Sembla ésser tot un procés de debat filològic, pedagògic i polític.

A poc a poc, els filòlegs renaixentistes coincidiren en la necessitat d'estandarditzar el català —temptatives que provocaren noves polèmiques. És amb la reinstauració dels Jocs Florals que la tradició de la defensa i il·lustració del català arribà a un punt culminant.⁴⁶ Els filòlegs catalans s'adonaren d'una manera més urgent

46. NEU-ALTENHEIMER 1983. Els Jocs Florals, sobretot els manuscrits inèdits, ofereixen un material molt interessant per fer una anàlisi sobre la consciència lingüística, p. ex. de la delimitació del català enfront del castellà. Afegeixo, com a exemple de correcció lingüística, un manuscrit dels Jocs Florals inèdit, que critica la barreja lingüística de català i castellà d'una manera humorística. El manuscrit es titula «Lo Marqués de Capcigrany» 25/404/1863 i és interessant sota l'angle de castellanismes i de puresa lingüística. La Xaviera no es vol casar amb en Marquès, perquè aquest parla un català castellanitzat. Reivindica un ús més correcte i autèntic.

Text del manuscrit 25/404 del 1863, extracte:

Marques = Encara que així m'parleu,
jo no cedesch la partida,
que algun dia ma *querida*
vos mateixa sèr voldreu.

Xaviera = Mala esperansa teniu,
que res de mi pot lograr
qui encara no sab parlar.

Marques = M'ofeneu?

Xaviera = No, si advertiu
que habeu dit una expressió
que per cert no es catalana.

que no era suficient d'exposar els valors del català, sinó que calia contribuir enèrgicament a la formació d'una llengua literària estandarditzada.

Els polítics s'adonaren que calia una política eficaç perquè el català pogués ésser la llengua oficial o almenys cooficial de la nacionalitat i nació catalana.

-
- Marques = En tal cas es castellana
que ja lo mateix tè.
- Xaviera = Bo!
si d'est modo anau pensant,
no hi ha més que barrejeu
las dos llenguas y tindreu
una gerga en un instant.
- Marques = *Sin embargo...*
- Xaviera = Heus aquí
una altra expressió bonica.
Ja sabeu que significa?
- (...)
- Xaviera = Pero com que parlam ara
la llengua de nostres avis,
no entench perquè en vostres llabis
tal ignorancia s'repara.
- Marques = M'apar que tenim intent
de á costas meas burlarvos.
- Xaviera = No; *tan sols vull ensenyarvos
que parlau molt malament.*
- Marques = Me sembla que parlo jo
com fa la alta societat.
- Xaviera = En efecte: es veritat
(...)
la gent parla com vos feu;
y es veritat que n'lo dia
tan *extravagant mania*
fa se exten per tot arreu.
Lo meu *tio* los ens diuhen,
quant *oncle* deurian dir:
y que l'van á *recibir*
altres per *rébrer* escrihuen.
No falta qui *fueros* diga
ni qui l'atencio *llamar*,
ni per volerse explicar,
qui *vamos* y *bueno* escriga.
Com a passeig vos aneu

CONCLUSIÓ

Durant el segle XVIII, autors catalans alcen la seva veu per contradir els atacs contra el català. Afirmen essencialment quatre punts i repliquen així a la ideologia diglòssica que el català és:

1. una llengua viva, i no pas morta;
2. una llengua neollatina, derivada directament del llatí, i no pas un subdialecte del llatí;
3. una llengua i no pas un «patois» sense gramàtica;
4. una llengua adequada per fer-se càrrec de les funcions de llengua A.

Aquest tipus de defensa i il·lustració tingué com a objectiu valorar el català, una llengua neollatina pròpia, amb arguments:

1. històrics (la introducció del català a Provença);
2. genealògics (el català, una llengua derivada del llatí i no pas del llemosí o provençal);

-
- si vehen un bon vestit,
y quin *trage!* tot seguit.
- (...)
- Y vos diré, per final,
que s' despedeix en dos,
un y altre s' diuhen: *adios!*
basta a demá, amich coral.
- (...)
- (...) *la llengua de Castella*
ho es de tota la nació,
no disputam ara això;
mès si quant no fem us d'ella
hi tè sas veus barregadas,
(...)
- Marques = Pus *entonces* que vôleu?
Que es lo vos desitjau?
- Xaviera = Dali! altra volta hi tornau.
Perque *donchs* no me diheu?
- Marques = (Malviatge ella ab sa llengua
que ja acaba d'enfadarme! ...).

3. lexicogràfics (el català té un inventari diferenciat de signes);
4. gramaticals (el català té una gramàtica pròpia).

La defensa i il·lustració es dirigeix contra el castellà a mesura que es fa palès l'intent de degradar el català a un «patois».

És a partir de la Revolució Francesa que els atacs contra el català esdevenen més agressius, i, òbviament, la defensa i il·lustració del català també esdevé més enèrgica. Autors catalans il·lustren el català per evidenciar que té totes les qualitats per omplir la funció d'una llengua viva. Contradiuen la ideologia diglòssica que discrimina els «patois». A la Pre-renaixença i durant la fase romàntica de la Renaixença accepten la distinció entre la nació castellana i la pàtria catalana.

Un estudi més exhaustiu hauria de fer veure amb més detalls la relació entre la defensa i il·lustració del català, la consciència nacional i la ideologia diglòssica. Es podria partir de la qüestió següent:

QUI defensa i il·lustra, al segle XVIII, el català contra QUINA TEORIA servint-se de QUINS ARGUMENTS?

Em sembla que queda encara molt de camí per córrer.

IRMELA NEU-ALTENHEIMER

BIBLIOGRAFIA

- ABBÉ GRÉGOIRE (1794-1974): «Rapport sur la nécessité et les moyens d'anéantir les patois et d'universaliser l'usage de la langue française», dins BALIBAR, R.-LAPORTE, D. (1974): *Le français national*, París, Annexes, pàgs. 198-215.
- AMADE, J. (1924): *Origines et premières manifestations de la Renaissance littéraire en Catalogne au XIXe siècle*, Toulouse-Paris.
- ANGLÈS, P. M. (1743): *Prontuario orthologi-práphico trilingüe* en que se enseña a pronunciar, escribir y letrear correctamente en latín, castellano y catalán; con una idia-graphia ò arte de escribir en secreto ò con llave Idiagràphica, Barcelona.

- ARACIL, Ll. V. (1979): *Educació i sociolingüística*, dins «Treballs de Sociolingüística», 2, pàgs. 33-86.
- (1983): *Dir la realitat*, Barcelona.
- BAHNER, W. (1956): *Beitrag zum Sprachbewusstsein in der spanischen Literatur des 16. und 17. Jahrhunderts*, Berlin.
- BALLOT I TORRES, P. (1813): *Gramática y apología de la lengua catalana*, Barcelona.
- BASTERO, A. de (1724): *La Crusca Provenzale*, ovvero le voci, frasi, forme e maniere di dire che la gentilissima e celebre Lingua Toscana ha preso della Provenzale; arricchite, e illustrate, e difuse con motivi, con autorità, e con esempj, Roma.
- BEAUZÉE (1751-1780): article «langue, Grammaire», dins: DIDEROT, D.-D'ALEMBERT, J. (1751-1780), vol. 38, pàgs. 548-576.
- BIERBACH, C.-NEU-ALTENHEIMER, I. (1982): *Table Ronde: Méthodes d'enquête*, «Cahiers de linguistique sociale», 4-5 (Actes du colloque des 3, 4 et 5-XII-1981), pàgs. 108-155.
- BOFARULL I DE BROCA, A. de (1864): *Estudios, sistema gramatical y crestomatia de la lengua catalana*, Barcelona.
- BRUNN, G. (1978): *Die Organisation der katalanischen Bewegung 1859-1959*, dins: SCHIEDER, O.-DANN, O. (eds.): *Nationale Bewegung und soziale Organisation*, I, München-Wien, pàgs. 281-569.
- CANDOR SALAME (1891): *Cantar bilingüe*, «La Tramontana — Periòdic polític vermell», núm. 512 (22-5-1891), pàg. 4.
- CAPMANY I DE MONTPALAU, A. de (1779): *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*, publicadas por disposición y a expensas de la Real Junta de Consulado de Comercio de la misma ciudad, vol. II, Madrid.
- CARMONA, A. (1967): *Dues Catalunyes. Jocfloralescos i xarons*, Esplugues de Llobregat, Barcelona.
- CASACUBERTA, J. M. de (ed.) (1925): *Documents per a la història externa de la llengua catalana en l'època de la decadència*, «Revista de Catalunya», III, pàgs. 473-482.
- CHRISTMANN, H.-H. (1976): *Bemerkungen zum «génie de la langue»*, dins BARRERA VIDAL, A.-RUHE, E.-SCHUNCK, P. (eds.): *Lebendige Romania*, Festschrift für H.-W. Klein, Göppingen, pàgs. 65-79.
- (1977): *Zu den Begriffen «génie de la langue» und «analogie» in der Sprachwissenschaft des 16. bis 19. Jahrhunderts*, «Beiträge zur romanischen Philologie» 1, pàgs. 91-94.

- COLON, G.-SOBERANAS, A.-J. (1985): *Panorama de la lexicografia catalana*. De les glosses medievals a Pompeu Fabra, Barcelona.
- COMAS, A. (1964): *Història de la literatura catalana*, IV, Barcelona.
- (1967): *Les excel·lències de la llengua catalana*, Barcelona.
- (1986): *La decadència*, Sant Cugat del Vallès.
- (ed.) (1963-1968): *Una defensa de la llengua i de la literatura catalanes de la darrerria del segle XVIII*, «Estudis Romànics», XII (= Estudis de lingüística i de filologia catalanes dedicats a la memòria de Pompeu Fabra, I), pàgs. 35-50.
- DÍAZ-PLAJA, G. (ed.) (1933): *Una polèmica sobre el català a les darrerries del segle XVIII*, «Estudis Universitaris Catalans», XVIII, pàgs. 182-208.
- DIDEROT, D.-D'ALEMBERT, J. (1751-1780): *Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, Paris.
- DU BELLAY, J. (1549-1904): *La deffence et illustration de la langue françoise*, ed. CHAMARD, H., Paris 1904.
- FERRER I GIRONÈS, F. (1985): *La persecució política de la llengua catalana*, Barcelona.
- FRIES, D. (1984): *Sprachpflege in der Real Academia Española*, Dissertation, Aachen.
- GIRALT I RAVENTÓS, E. (1965): *Ideari d'Antoni de Capmany*, Barcelona.
- JORBA, M. (1979): *Sobre la llengua catalana al final de l'Antic Règim: el «Diario de Barcelona» (1792-1808)*, «Els Marges», 17, pàgs. 27-52.
- LAFONT, R. (1977): *A propos de l'enquête sur la diglossie: l'intercesseur de la norme*, «Lengas», 1, 31-39.
- LÁZARO CARRETER, F. (1949): *Las ideas lingüísticas en España durante el siglo XVIII* (= Revista de filología, anejo 48), Madrid.
- MAAS, U. (1980): *Sprachpolitik. Grundbegriffe der politischen Sprachwissenschaft*, «Sprache und Herrschaft», 6-7, pàgs. 18-77.
- MARCET I SALOM, P. (ed.) (1980): *Polèmica entre Pi i Vidal i J. Ferrer i Carrió sobre la lletra X*, «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», I, Abadía de Montserrat, pàgs. 131-148.
- MARQUÈS DE LLEÓ (1756): *Observaciones sobre los principios elementales de la historia, Apéndice del romano vulgar*, «Memorias de la Academia de Buenas Letras de Barcelona», I, pàgs. 561-648.
- MIQUEL I VERGÉS, J. M. (1938): *La filologia catalana en el període de la decadència*, «Revista de Catalunya», XVIII, pàgs. 63-80, 261-285, 429-452, 641-672.

- MONREAL-WICKERT, I. (1977): *Die Sprachforschung der Aufklärung im Spiegel der grossen französischen Encyclopédie*, Tübingen.
- M.R.B. (1843): *Llengua Catalana. Sa Apologia*, «Lo Verdader Català», 1, març 1843, pàgs. 36-43.
- NEU-ALTENHEIMER, I. (1983): *Els Jocs Florals de Barcelona, instrument de recuperació de la llengua i plataforma de prestigi*, «Serra d'Or», 286-287, 25-VII-1983, pàgs. 21-23.
- (1984) «Limousin» ou «catalan»? *Remarques sociolinguistiques sur un débat aux XIXe siècle en Catalogne*, dins: *Actes du XVIIème Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes, V* (Aix-en-Provence, 29 août - 3 septembre 1983), pàgs. 49-60.
- (1985): *Zum Sprach- und Nationalbewusstsein in Katalonien während der Renaissance (1833-1891)*. Dissertation, Frankfurt/M.
- (1986): *Anmerkungen zur Lehre von der Eloquencia in Spanien im 18. Jahrhundert*, dins: NIEDEREHE, H.-J.-SCHLIEBEN-LANGE, B. (eds.): *Die Frühgeschichte der romanischen Philologie von Dante bis Diez* (Beiträge zum deutschen Romanistentag in Siegen, 3-IX — 3-X-1985), Tübingen, pàgs. 187-201.
- NEU-ALTENHEIMER, I.-SCHLIEBEN-LANGE, B. (1986): *Provençal i català. Dos punts de vista diferents dels provençalistes i catalanistes al segle XVIII*, «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», 13, Abadia de Montserrat, pàgs. 193-212.
- NINYOLES, R. Ll. (3 1982): *Idioma i prejudici*, Palma de Mallorca.
- PRATS, M. (1974): *Notes sobre la «Controversia sobre la perfecció de l'idioma català»*, «Els Marges», 2, pàgs. 27-43.
- RICKEN, U. (1978): *Grammaire et philosophie au siècle des lumières*, Lille (Publications de l'Université de Lille, III).
- SEGARRA, M. (1985): *Història de l'ortografia catalana*, Barcelona.
- SOCIETAT DE CATALANS (= Martí, Bordás i Cortada) (1839): *Diccionari català-castellà-llatí-francès-italià*, 2 vols., Barcelona.
- SCHERFER, P. (1983): *Untersuchungen zum Sprachbewusstsein der Patois-Sprecher in der Franche-Comté*, Tübingen.
- SCHLIEBEN-LANGE, B. (1976): *Von Babel zur Nationalsprache*, «Lendemaïns», 4, pàgs. 31-44.
- (1979): *Das Übersetzungsbüro Dugas*, dins: KLOEPFER, R. (ed.): *Bildung und Ausbildung in der Romania*, III, München, pàgs. 513-526.
- (1983): *Traditionen des Sprechens*, Stuttgart.
- (1987): *Das Französische — Die Sprache der Uniformität*, «Zeitschrift für Germanistik», 8, pàgs. 26-38.

- ULLASTRA, J. (1743-1980): *Gramática Catalana*, Ed. ANGUERA, M., Barcelona 1980.
- VALLVERDÚ, F. (1980): *Aproximació crítica a la sociolingüística catalana*, Barcelona.
- (1984): *El fet lingüístic com a fet social*, Barcelona
- VIDAL DE BEZALÚ (segle XIII-1878): *Las rasos de trobar*, Ed. STENGEL, E., Marburg 1878.